

Trávníček, František

Ke stahování

In: Trávníček, František. *Příspěvky k českému hláskosloví*.
Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1926, pp. [9]-28

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118626>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I.

Ke stahování.

Mám na mysli „stahování slabik se vnitřním -j-“, jak praví Gebauer v HistMl. I, 555, t. j. případy *dobra-ja* — *dobrá*, *pěše-je* — *pěšie*. Probrány jsou podrobně u Gebauera v HistMl. I, 555 sl. Srovn. k tomu i výklady v III 1, 435 sl. (o zájmenné deklinaci), 533 sl. (o složené deklinaci) a III 2², 34 (o slovesných tvarech).

Po některých stránkách stahování zasluhuje, abychom si ho všimli znova.

Tvar *dobřiej*.

1. Podle Gebauera dat., lok. sing. fem. a nom., ak. du. fem., neutr. složené flexe *dobřiej* vznikl z *dobře-ji*. Všude jinde vidíme, že se obě bývalé slabiky stahují v jednu, obsahující samohlásku: *dobra-ja* — *dobrá*, *mo-je* — *mé* atp. Podle těchto případů čekáme rovněž za *ě-ji* jen dlouhou samohlásku, tedy snad *ie*. Odkud je však ještě -j za -ie?

Není však zcela jisto, že by *ě-ji* dalo stažením *ie*. Za *e-ji* vzniklo *i*: *naše-ji* — *naši*, *vše-ji* — *vši*. Na pohled stejný je případ *je-ji* — *i* (v *j-i* je *j-* hiátové). Ale *je-ji* znělo v době před stažením *je-ii*, vlastně *je-i*, viz v § 9. Není to tedy případ úplně stejný s *našeji*, vlastně *naše-i* — *naši*; zde jde o stažení *e-i* — *i*, onde o stažení *je-i* — *i*, ale výsledek je stejný. Ono *je-i* má však náš tvar *dobře-ji* = foneticky *dobře-i*. Čekáme proto stažením *dobří*, nikoli *dobrie*. Srovn. ještě v § 13.

Má tedy výklad, že *dobřiej* vzniklo z *dobře-ji* dvě závady. K otázce o tom, co by *ě-ji* stažením dalo, nebudu již přihlížeti. Zbývá tedy jen koncové -j. To by bylo možné v dat., lok. sing. fem. vykládati analogií podle *mej*, *měj*, ale pro tvar duál. *dobřiej*

analogie není. Bylo by snad lze viděti zde vliv tvaru singulárového, ale to by byl tuším výklad nepřilíš podobný pravdě.

Tvar *dobřiej* by byl hláskově jasný, kdybychom mohli vycházeti z původního *dobře-jeji*. Za *ě-je* vzniká i jindy *ie*: *dobře-je-mъ* — *dobrie-m* atd. V našem případě by bylo vzniklo *dobře-ji* a odsutím *-i*, jak předpokládá Gebauer jindy (*moje-ji--mé-j*), dále *dobrie-j*. O tom viz ještě v § 12. Tento výklad by však byl vadný zase po jiné stránce, proto totiž, že vychází z plného tvaru zájmenného *jeji*, nikoli z tvaru kratšího *ji*. Je arcit otázka, je-li to vůbec závada, či do jaké míry. Kratší tvary zájmenné předpokládáme hlavně proto, že je má církevní slovanština. Ale mne tato okolnost plně nepřesvědčuje. Církevní slovanština má ve složené deklinaci z dosti veliké části tvary, které bychom proti tvarům již v nejstarší češtině mohli nazvati nestaženými a z nichž většinou při výkladě českých tvarů historických vycházíme. Jsou to však tvary jen jednoho jazyka slovanského, třebaš velmi starobylého, a proto není nijak jisto, že i jiné jazyky slovanské šly touž cestou jako církevní slovanština. Zájmenné tvary tohoto jazyka ve složené deklinaci, totiž sing. gen. *ję*, dat., lok. *ji* a instr. *ję* (*dobry-ję*, *dobře-ji*, *dobry-ję* nebo *dobro-ję*), vykládávají se za tvary vzniklé haplogií z delších tvarů *jeję*, *jeji*, *jeję*, jež se vyskytují mimo flexi složenou. Víme, že tyto delší tvary jsou nepůvodní, že původní tvary byly *ję* a *jě*, *ji*, *ję* a že tvary *jeję* atd. vznikly podle *je-go*, *je-mu* . . . Srovn. u Hujera ve Sborn. Fil. II, 194 sl. pozn. Nabízí se domněnka, že se původní tvary *ję* . . . zachovaly ve flexi složené. Tu by pak bylo velmi těžko vycházeti pro český tvar *dobřiej* ze staršího *dobře-jeji*. Tato domněnka je však málo podobna pravdě. Zůstává tedy možnost druhá, že totiž i ve složené flexi byly původně delší tvary zájmenné *jeję* a *jeję*, *jeji*, *jeję*. Pak jsou církevněslovanské tvary *dobry-ję* atd. již tvary nepůvodní, tvary jednoho jazyka a není — jak jsem již řekl — nijak a priori jisto, že i čeština šla touž cestou vývojovou jako církevní slovanština. Ta došla v dobách, z kterých ji známe, zpravidla jen k haplogií tvarů zájmenných (na př. *dobře-jeji* — *dobře-ji*), kdežto pro češtinu třeba předpokládati skutečné stahování (*dobře-jeji* — *dobřiej*).

Podle mého mínění více než svědectví církevní slovanštiny

vází připomenutá okolnost, že český tvar *dobřiej* nelze bez závady vykládati z *dobře-ji*. Není-li a priori nemožné předpokládati i ve složené flexi delší zájmenné tvary, má výklad tvaru *dobřiej* z *dobře-jeji* oporu v tom, že je při něm jasná hlásková stránka.

Snad se zdá nemožné předpokládati *dobře-jeji* pro český tvar *dobřiej* ve významu duálovém. V církevní slovanštině, která mimo flexi složenou má v sing. tvary delší *jeje* atd., má v du. jen tvar kratší *ji*, vlastně *i*, který se vyskytá ve významu zájmena osobního jen jako ak. (v nom. je *oně*), ale jako nom. i akus. ve významu relativním, a to v podobě *i-že*. V češtině je du. fem. a neutr. zájmena *je* doložen zřídka. Gebauer má v HistMl. III 1, 479 jen dva doklady, jeden z Dal J. a druhý z Pass. Podle cirk. slovanského tvaru čekáme v češtině *ji* a tak také Gebauer l. c. píše. Ale v dokladě z Pass. je náš tvar psán *gijzto* (dvě dceři, *gijzto* měl Gallikan...). To ukazuje na *ji*, t. j. na tvar vzniklý stažením, beze vší pochyby z *jeji*, srovn. dat., lok. sing. fem. *ji* z *jeji*. A tak by bylo dobře možné i ve složené flexi vycházeti i v du. z tvaru *dobře-jeji*.

Proti výkladu tvarů *dobřiej* z *dobře-jeji* lze dále namítati, že předpokládá delší tvary zájmenné, kdežto v genit. *dobré* tvar kratší, tedy *dobry-jě*. Z tohoto tvaru vychází Gebauer. Je však docela dobře možné po stránce hláskoslovné předpokládati také zde tvar delší, tedy *dobry-jeje*, neboť i z *-y-je-jě*, t. j. stažením tří slabik, lze české *é* docela dobře vyložití. Sám Gebauer uvádí podobný případ, totiž instr. sing. *dobrú* z *dobro-jeje*; viz o něm ještě v § 3. A domnívám se, že ještě v jednom případě lze předpokládati stažení tří slabik v jednu; totiž v gen. lok. du. *dobru-je-ju* — *dobrú*. Mimo to ještě *mé* možná vzniklo z *mojeje*, nikoli z *mojě*.

2. Delší tvary *jejie* v gen. sing. fem. a *jeju* v gen. lok. du. jsou v češtině doloženy jen ve významu possessivním a Gebauer III 1, 475 a 480 vykládá je z kratších tvarů *jie*, *ju*, vyskytujících se mimo význam possessivní, přidáním slabiky *je-*. Tyto české kratší tvary však vznikly stažením z tvarů delších *jeje* a *jeju*.

Původní delší tvary předpokládám i pro české tvary složené *dobry-jeje* a *dobru-jeju*. Celkem vycházím při výkladě složené flexe z delších tvarů *jeje*, *jeji*, *jeje* a *jeju*, kdežto Gebauer vychází jen z *jeje*, ale z *jě*, *ji*, *ju*. Z těchto tvarů delších třeba vykládati

také české tvary stažené *jie, jí, jü*, jež se vyskytují mimo flexi složenou a ve významě nikoli possessivním. Nevadí mi okolnost, že církevní slovanština má ve složené flexi jen tvary kratší *ję, ji, ję, ju* proti tvarům *jeję, její. jeję, jeju* jinde. Víím, že tento můj výklad není docela bezpečný, ale na druhé straně je tuším patrné, že český tvar *dobřiej* nelze dobře vykládati z *dobře-ji* a že po stránce hláskové plně vyhovuje předpokládaný tvar *dobře-jeji*. To pak mne vede k tomu, abych i pro tvary gen. sing. *dobré* a du. *dobrú* vycházel z tvarů *dobry-jejě* a *dobru-jeju*.

Možná že tvar *dobřiej* vznikl z *dobře-jeji*, kdežto tvary *dobré* a *dobrú* z *dobry-jě* a *dobru-ju*, t. j., že než došlo ke změnám, jež nazýváme stahování, delší tvary *-jejě* a *-jeju* se změnily v *-jě* a *-ju*. I Gebauer vychází při výkladě složené flexe jednak z kratších tvarů zájmenných (*dobry-jě, dobře-ji, dobu-ju*), jednak z delších (*dobry-jeję*).

Tvar *dobrú*.

3. Instr. sing. složené flexe *dobrú* vykládá Gebauer v I, 558 z *dobry-jeję*, v III 1, 546 z *dobry-ję*. Tvar *pěšú* mezi příklady na stahování Gebauer neuvádí a v III 1, 559 jej vykládá z *pěšę-ję*. V církevní slovanštině jsou tvary *dobryję, dobroję* a *pěšęję, pěšeję*; srovn. u Vondráka Aksl. Gr.² 470, 471. Není pochyby o tom, že jsou to tvary vzniklé obměnou původních tvarů *dobroję-jeję* a *pěšeję-jeję*. Tvary *dobroję* a *pěšeję* jsou na pohled stejné s tvary jmennými a snad vznikly tak, že z původních tvarů zůstal beze změny jmenný tvar adjektivní a tvar zájmenný *-jeję* zanikl haplogií. Tvary *dobryję, pěšęję* se vyvinuly asi takto: ve jmenné části původní podoby složené nastalo totéž, co u tvarů jmenných vůbec, totiž změna *dobroję, pěšeję* v *dobry, pěšę*, jako se změnilo na př. *slavoję* ve *slavę* a *dušeję* v *dušę*. Srovn. u Vondráka l. c. 409 sl. Je to t. zv. stažení, které nastalo i v češtině, ale nikoli na celém jejím území: *slavoję* — *slavę* — *slavú*. Po tomto stažení byly tvary *dobry-jeję* a *pěšę-jeję*, z nich pak vzniklo *dobry-ję* a *pěšę-ję*, buď haplogií nebo stažením *-jeję* v *-ję*. Podle toho je možné se domnívati, že i tvary *dobroję, pěšeję* vznikly tímto postupem: *dobroję-jeję, pěšeję-jeję* — *dobroję-ję, pěšeję-ję* — *dobroję, pěšeję*.

České tvary *dobru* a *pěšu* vznikly nepochybně rovněž z původních tvarů *dobrořj-jejř* a *pěšeřj-jejř*. Gebauerovy předpokládané tvary *dobroř-jejř*, *dobroř-jř* a *pěšeř-jř* byly by tedy různé útvary přechodné mezi tvary původními a nejstaršími tvary historickými. Hledíme-li jen k našim tvarům, je nesnadno říci, jaký byl postup, jímž čeština dospěla k podobě historické. Všimneme-li si však instr. sing. fem. v deklinaci jmenné, otázka tato se nám osvětlí.

4. Jmenné tvary *ženú*, *dobru* vznikly z praslovanského tvaru *ženojř*, *dobrořj*. Podobně *dušú* a *pěšu* z *dušeřj*, *pěšeřj*. Jsou to rovněž příklady t. zv. stahování a náležejí k případům *tú* z *tojř* a *našú* z *našeřj*, jež Gebauer uvádí v I, 558 (pod č. 18) a 556 (pod č. 6). Gebauer však *rybú* atd. mezi příklady stahování neuvádí. V III 1, 13—14 nechává totiž nerozhodnuto, byla-li v praslovanštině koncovka *-ř* či *-ojř*. V obou případech prý jde jen o výklad, jak vzniklo slovanské *-ř* proti původní prajazykové koncovce *ā*-kmenové *-ā*. Ale Hujer (Slovans. deklinace jmenná § 159) dokázal, že pro praslovanštinu třeba předpokládati koncovku *-ojř*, nikoli *-ř*.

Česká koncovka *-ú* zřetelně ukazuje na *-ojř*, neboť za praslovanské *-ř* by bylo v otevřené koncové slabice *-u*. Délka české koncovky vznikla při stahování: *ojř* — *ř* — *ú*. Před historickým *-ú* bylo tedy v češtině *-ř*, ale nikoli jako koncovka původní, nýbrž vzniklá stažením z *-ojř*.

Na *-ojř* ukazují dále i slovenské *-ou*, *ženou*, *dobrou* atd., vyskytující se hlavně v nářečích středních. Za praslovanské *-ř* by bylo v slovenštině *-u* jako jinde v českém jazyce. Z *-ou* vzniklo místy *-ov* (*-of*), *-uor* (*-uof*); srovn. u Vážného ve SbornMatSlovens. I, 77 a 112 sl. Viz ještě doplňky.

Koncovka *-ojř* se tedy vyvíjela na území českého jazyka dvojným způsobem. Jak, vyložil Ramovš v Zeitschr. für slav. Phil. I, 66 sl.: a) *ojř* (vlastně *-ořj*) — *oř* — *ř* — *ú*, b) *-ojř* — *oju* — *ou* — *ou*. Rozdílný vývoj záleží v tom, že intervokálické *ř* zaniklo dříve již v době, kdy byly nosové samohlásky, dříve až tehdy, kdy již byly za ně samohlásky ústní. Při postupu a) z *oř* anticipaci nosní apertury vzniklo *řř* a z něho stažením *ř*. Bylo-li nějakou dobu *-oř*, či vzniklo-li po zániku *ř* hned *řř*, jak myslí Ramovš, je otázka nepříliš důležitá. Při postupu b) z *oju* vznikl možná hned

diftong *ou*, nikoli nejprve dvouslabičné *ou*; ani to není nijak zvláště důležité.

Z praslovanského *-ojq* vzniklo po souhláskách palatálních *-ejq* v tvarech *dušejq* . . . , *našejq* . . . a bylo i *-ejq* v *jejq* (srovn. v § 1). Lze se právem domnívati, že tu byl v češtině takový vývoj jako při *-ojq*: na většině území povstalo *eq*, assimilaci výslovnosti *e* k výslovnosti *q* a stažením *q*, dále *ú*, *dušú*, *našú*, *jú*; v střední slovenštině pak *ejq* — *eju* — *eu* a dále buď foneticky (assimilací *e* k *u*), buď analogií podle *ryboq*, *dobroq* . . . -*ou*, *dušou*, *našou*, *jou*. Konečný výsledek je tedy stejný jako při *-ojq*.

Je dobře možné, že se ještě před stahováním *-ejq* změnilo v *-ojq*, a to analogií příslušných tvarů *ā*-kmenových: *dušojq* podle *rybojq*, *našejq* podle *tojq* atp. Byl by to týž postup, jímž místo *oráćevi*, *oráćév* atd. vzniklo v češtině *oráčovi*, *oráčov* (Gebauer I, 236 sl.).

Podle tohoto vývoje lze souditi, že se ve složených tvarech na většině území českého jazyka z *dobrojq-jejq* vyvinulo *dobrq-*. Současně se však *-jejq* stáhl v *-jq* a taktó vzniklý tvar *dobrq-jq*, vlastně *dobrq-q*, se dále stáhl v *dobrq*, z něhož je historické *dobru*. V střední slovenštině se *ž* zachovalo déle, až do zániku nosových samohlásek, a teprve potom vzniklo *dobrou-ou* a dále *dobrou*.

Různý vývoj praslovanské koncovky *-ojq*, *-ejq* na území čes. jazyka byl všudy tam, kde tato koncovka původně byla; tak vzniklo *tú* a slovens. *toq*, — *mnú*, *tobú* (*tebú*), *sobú* (*sebú*) a slovens. *mnoq*, *teboq*, *seboq*, — *našú* a slovens. *našou*, — *dušú* a slovens. *dušou*.

5. Ve Vergl. sl. Gr. II, 122—123 vykládá Vondrák gen. sing. *dobré* z *dobre-jě*. Domnívá se, že nelze dobře pochopiti vznik tvaru *dobré* z *dobry-jě*. Podle Vondráka vznikl tvar *dobre-je* analogií podle *pěšě-jě*, *naše-jě* a svědčí proň lužic. *noweje*. Ale změna *ujě* v *é* není tuším nepodobná pravdě, jak myslí Vondrák. Jde tu sice o stažení *y* a *e* (po zániku *j*, vlastně *ž*), tedy vokálů různorodých, ale to se pozoruje i jinde: *o-e* — *é* (*moje* — *mé*), *e-u* — *ú* (*du. našeju* — *našú*), *e-q* — *q*, *ú* (sing. instr. *našejq* — *našq*, *našú*), *a-e* — *á* (*dělaješ* — *děláš*, *děláš*), *ě-a* — *á* (*sějati* — *sáti*, *sieti*).

V § 1 a 2 mám za možné, že *dobré* vzniklo z *dobry-jejě*, nikoli z *dobry-jě*. Tím se na tom, co bylo právě řečeno, nic nemění. Námitka Vondrákova se může týkati i předpokládaného tvaru *dobry-jejě* a odmítnutí této námitky platí také pro tento tvar.

Nestažené tvary.

6. Vedle tvarů *dobrá, dobré . . .*, v historické češtině zpravidla stažených, jsou již v nejstarších památkách některé tvary jednak v podobě nestažené, jednak stažené, a některé tvary veskrze nestažené.

Obojí tvary jsou vedle sebe u zájmena *můj*: *moja* a *má*, *moje* a *mé*, *moju* a *mi*, plur. *mojě* a *mé*, *má* (v neutr.). Dále u *dváj*, *tráj*, *obój*: *dvoje* a *dvě*, *dvojeho* a *dvého*, *dvojemu* a *dvému*, *dvojem* a *dvém*. Ale některé tvary jsou již jen nestažené: nom. sing. fem., nom., ak. du. mask. a nom., ak. plur. neutr. nikoli *dvá*, nýbrž jen *dvojě*. Srovn. u Gebauera III 1, 500 sl. Nestažený tvar *dvoja* . . . (staročes. *dvojě*) proti *má* . . . vykládá Gebauer I, 557 různým původním přízvukem: *mo'ja* — 'dvoja*.

Nestažené tvary veskrze jsou *děješ facis*, *děje . . .*, *lajěš*, *laje . . .*, *prějěš*, *prěje . . .*, *napájati* (staroč. *-jěti*), *stája* (staroč. *-jě*). I ty vykládá Gebauer jiným přízvukem, než měla slova, v nichž se stahování provedlo (*děláš . . .*).

Jsou ještě jiné případy, v nichž očekávané stahování nenastalo: lok. sing., nom., instr. plur. *kyji* (k nom. *kyjě*) a lok. plur. *kyjichъ*, místo *ký*, *kých*, srovn. *dobry-jimi* — *dobrymi*, imper. *kry-ji* — *krý* (staroč.); ak. plur. *kyjě*, místo *ké*; *myjěš*, *myje . . .*, m. *měš mé . . .* Gebauer je neuvádí.

Své mínění o vlivu přízvuku na stahování Gebauer změnil. V I se domnívá, že „slabika, která při stahování ovládla, měla přízvuk“. V III 1, 579 praví k tomu: „Tak bývalo často . . ., ale nikoli vždycky . . . Působily tu někdy přízvuk, někdy kvalita samohlásky a závažnost slabiky . . . To ovšem je jisto, že slabika, která při stahování zanikla, byla bez přízvuku.“ Otázky o vlivu přízvuku na stahování je potřeba všimnouti si podrobněji, protože má význam pro výklad tvarů nestažených. Původnímu mínění Gebauerovu, že „slabika, která při stahování ovládla, měla přízvuk“, zdají se svědčiti případy, jako *má* = *mo'ja*, *mé*, = *mo'je* . . ., srovn. rus. *mo'я*, *mo'e*, štok. *mòja*, *mòje* (přízvuk ` vznikl zvratem se slabiky následující). Jsou však případy, kde nebyl přízvuk ani na slabice,

* Označuji přízvuk kolmicí před příslušnou slabikou.

kteřá při stahování ovládla, ani na slabice, kteřá zanikla: *našie. naši* = *'našeĵě, 'našeĵi*, srovn. štok. *näšē, näšōj*, rus. *'нашеѣ; дѣлáš. дѣlá. . . , падáš, падá. . .*, srovn. rus. *дѣлать. slovins. dĕlati, rus. 'падать, štok. pädati*. Ale i mínění, že „slabika, kteřá při stahování zanikla, byla bez přízvuku“, odporují některá fakta. Slovo *pás* vzniklo z *'pojasъ*, srovn. rus. *'поясъ*. Tu tedy zaniklo přízvučné *o*. Podobně v *dvé* = *'dъvoje*, srovn. rus. *двое*; viz ještě dále.

Máme-li na mysli původní přízvuček *mo'ja* — *'dъvoja* a vidíme-li, že se již v nejstarších památkách českých vyskytá jen nestažený tvar *dvojě* (přehláskou z *dvoja*), zdá se nepochybně, že příčinou, nestahování je přízvuček. Ale jiné případy, jak jsme viděli, ukazují, že tomu tak není. Ke správnému výkladu vedou nás poměry u zájmena *mój*. Jsou zde nejen tvary stažené *mé, má. . .*, nýbrž vedle nich i tvary nestažené *moje, moja*, přehláskou *mojě. . .* Tuto dvojitost nelze arcí vykládati vlivem přízvuku. Náležitě, hláskoslovné mohou býti jen tvary jedny. Tu se nabízí výklad, že tvary hláskoslovné jsou stažené a že nestažené tvary *moje, moja. . .* jsou analogické podle *mój, moji*. Při tom se naskýtá otázka, zda v době, kdy se stahování dalo, vznikly jen tvary stažené *má, mé. . .*, či zůstaly-li vedle nich také tvary nestažené. V tomto druhém případě by nestažené tvary doby historické byly přímým pokračováním tvarů praslovanských. Výklad první, že totiž v době stahování tvary nestažené zanikly, že vznikly analogií až později a že to jsou české novotvary, má oporu ve vývoji v době dějinné. Tu pozorujeme, že vedle nebo místo tvarů v jazyce starším zpravidla stažených vznikají časem tvary delší, *mojeho. . .*, na pohled nestažené a střídne s praslovanskými tvary *mojego. . .*, vskutku novotvary podle *mój (můj), moji. . .*; srovn. u Gebauera I, 563, a III 1, 492.

Z části stejný je stav u *dvój*: vedle *dvé, dvého. . .* je již v nejstarších památkách *dvoje, dvojeho. . .* I tu jsou tvary delší buď původní tvary praslovanské nebo spíše české novotvary, vzniklé analogií podle tvarů *dvój, dvoji. . .* Je-li však proti *má: mojě* jen *dvojě*, ukazuje to na jiný vývoj než při *mój*. Tato různost však nemohla býti způsobena přízvukem, nýbrž analogií, totiž tak, že analogie tvarů *dъvoje, dъvoji. . .* zabránila stahování *dvoja* ve *dvá*. Podle toho by tedy stažený tvar *dvá* nikdy v češtině nebyl býval.

Hledíme-li však k vývoji u *mój*, je tuším dobře možný výklad, že *dvá* v češtině bývalo, že však v době předhistorické nebo v rané době historické bylo vytlačeno tvarem *dvoja*, *dvojě*. Tento tvar *dvoja*, *dvojě* může být buď tvar od původu nestažený anebo český novotvar, jako jsou tvary *moje*, *moje* . . . To, co vidíme v české době historické, mohlo se tedy dáti již v dobách starších.

7. Analogii, nikoli přízvuk, třeba pokládati za příčinu nestažených tvarů i jinde. Při tom jest mít na paměti, že t. zv. tvary nestažené jsou buď původní tvary nestažené nebo novotvary, jak jsem vyložil výše.

1. Tak analogie tvarů od původu nestažených způsobila, že se nestáhla 1. os. sing. *stojq*, *kojq* . . . ve *stq*, *kq* a dále *stú*, *kú*, jak bychom čekali podle *tú* . . . z *tojq*. Zachování nestažených tvarů anebo jejich obnovení bylo podporováno odchylnou podobou tvarů *stq*, *kq* od podoby v tvarech ostatních.

2. Analogie je příčinou, proč buď vůbec nevznikly stažené tvary *ký*, *kých*, *ké* z *kyji*, *kyjich*, *kyjě* — viz výše — nebo že sice vznikly, ale byly ještě v době předhistorické nebo v rané době historické zatlačeny tvary *kyji* atd. Do doby historické se dochoval jen stažený nom. sing. *ký* (= *kyjъ*), ale i ten se podle ostatních pádů změnil v *kyj* (Gebauer I, 558). Totéž platí o slovesných tvarech *més*, *mé* . . . Analogie tvarů od původu nestažených byla zde působivější než při *má* — *moja*, *dvá* — *dvoja* proto, že se tvary *més* . . . hláskově příliš odlišovaly od tvarů nestažených *myjq* — *myju* . . . a od tvarů infinitivních *mýti* . . . U sloves typu *bíti* — staroč. *b'ú*, *bies* . . . —, kde stahování také změnilo hláskovou podobu tvarů praesentních, nastalo vyrovnání podle tvarů infinitivních až v době historické (novoč. *biju*, *biji*, *bijes* . . .). Ale tu se tvary stažené mohly udržeti déle proto, že byly v celém praesentě, tedy i v 1. os. sing. a v 3. os. plur. (staroč. *b'ú*), kdežto u sloves typu *mýti* byla 1. os. sing. a 3. os. plur. od původu nestažená (staroč. *myju* — *myjú*).

3. Nestažené tvary *laješ*, *laje* . . . u sloves V. tř. vzoru *láti* vykládá Gebauer jiným přízvukem, než měly tvary *dělajješ* . . . sloves V. tř. vzoru *dělati*. Podle něho (I, 555) bylo *dě'lajješ*, ale *la'jješ*. Přízvuk *dě'lajješ* není správný; Gebauer jej konstruoval, aby stažení těchto tvarů bylo v souhlase s jeho původním míněním,

že „slabika, která při stahování ovládla, měla přízvuk“. Mnohá slovesa vzoru *dělati* měla původně přízvuk veskrze na slabice kořenné. K nim náleží i *dělati*, dále *padati* a j., viz výše. Jde tedy u nich o stahování slabik nepřízvučných. Jiná slovesa našeho vzoru měla přízvuk dílem na slabice kořenné, dílem na třídním znaku -a-. Srovn. na př. štok. *pítati* (přízvuk ' vznikl zvratem se slabiky následující), 3. os. plur. *pítajū* — 1. os. sing. atd. *pítam* . . . , *kòpati*, *kòpajū* — *kòpam* . . . , *mòtati* — *mòtam* . . . ; rus. ко'пать, ко'паю . . . , пы'тать, пы'таю . . . Nezáleží nám na tom, z jakých původnějších poměrů tento stav vznikl. Srovn. o tom u Beliče, Akcenatske studie 73 sl. a u Lehra, O praslówiańskieje metatonji 11 sl. a passim. Gebauerovo *dě'laješ* bylo by lze pokládati jen za přízvukový typ, nikoli za konkrétní určení přízvuku slovesa *dělati*, a jen za jeden typ přízvukový. Ale to je věc nepřilíš důležitá.

Důležitější je přízvuk sloves vzoru *láti*. Gebauerovo *la'ješ* může býti zase jen typ, protože sloveso *láti* mělo přízvuk na slabice kořenné; viz dále. Přízvuk na třídním znaku infinitivním a v praesentě na -je- dosvědčují dnešní jazyky slovanské jen zřídka: rus. см'яться, см'юсь . . . , да'ю (původní infinitiv *dajati* nahrazen tvarem *davati* = rus. да'вать), štok. *smijati se*, *smijem se* . . . Veliká většina sloves našeho vzoru měla přízvuk na slabice kořenné; srovn. rus. 'лять, 'таять, 'с'ять . . . , štok. *lājati*, *tājati*, *sījati* . . . U těchto sloves čekáme tedy stahování jako u sloves typu *dělati*. Jen u sloves *smě'jati* . . . mohli bychom vykládati nestažené tvary vlivem přízvuku, neboť měla v praesentě přízvuk na -je-. Ale připomněl jsem již, že mínění, jako by „slabika, která při stahování zanikla, byla bez přízvuku“, odporují fakta. Také u sloves našich vidíme, že zaniká slabika — vlastně samohláska — původně přízvučná; tak, když z původního *'sējati* vzniklo stažené *sāti* (z toho v češtině staré přehláskou *sieti*). Mohli bychom sice vykládati, že zde stahování nastalo analogií podle sloves *smě'jati* a *'lajati*, ale tímto předpokladem bychom nic nezískali, protože jsou i jiné případy stažení, kde zanikla hláska přízvučná a kde výklad z analogie není možný; na př. *pás* z *'pojasъ*. Za těchto okolností nelze ani tvary *směješ* . . . , stč. *daje* (k původnímu *dajati*, srovn. Gebauer III 2³, 388) vykládati tak, že se nestáhly pro přízvuk na slabice -je-. Kdyby to bylo možné, bylo by lze po-

chopiti také tvary *laješ, laje ...*, totiž jako vzniklé analogií podle *směješ, daje ...*

Tak nezbyvá než se domnívati, že nestažené tvary *laješ ...* jsou analogické, t. j. buď že v době stahování nezanikly a držely se vedle tvarů stažených, anebo že vznikly časem vedle tvarů stažených, jež zanikly před začátkem našeho písemnictví. Tvary od původu nestažené, které tu tak či onak na tvary typu *laješ ...* působily, byly: 1. os. sing. *lajō*, 3. os. plur. *lajōtŕ*, imper. *laji*, *lajite* a j. Právě tak tomu bylo u sloves vzoru *dělati*. Proto je divné, že u těchto sloves stažené tvary zůstaly (*děláš, dělá ...*), kdežto u sloves vzoru *láti* zanikly. Ale tu třeba mít na paměti, že analogie nepůsobivá všude tam, kde by působiti mohla.

4. Ze sloves I. tř. vzoru *krýti* jsou tvary stažené pravidlem ještě v jazyce starším u sloves typu *bíti*: *b'ü, bieš ...*, *l'ü, léš ...*; vedle nich již v jazyce starším vznikají tvary *biju* atd., na pohled nestažené. Srovn. u Gebauera III 2², § 102 sl. Slovesa typu *krýti* mívala snad také tvary stažené *krés, kré ...*, ty však zanikly již v dobách dávných. Připomněl jsem již, že lze rozdíl ve vývoji těchto dvojích sloves dobře chápati.

5. Ze sloves s kořeným *-ě-* má stažené tvary v době historické sloveso *dieti* ve významu dicere: stč. *dieš, die ...* Také ještě sloveso *smiecti*: *smieš, smie ...* Sloveso toto se v češtině hlásí do vzoru *uměti*, viz Gebauer III 2², 271. Ale to je stav jistě nepůvodní, protože *-ě-* není třídní znak, nýbrž součást kmene, takže sloveso toto náleželo původně do třídy I. Je jasné, proč v češtině přešlo do vzoru *uměti*: protože mělo tvary stažené jako slovesa typu *umieš, umie*, proti nestaženým tvarům veliké většiny sloves třídy I. Ostatně je otázka, do jaké míry lze naše sloveso klásti do vzoru *uměti*. Zcela nepochybně se hlásí k tomuto vzoru jen v českých nářečích, která mají v 3. os. plur. u I. tř. koncovku *-jou*, ve vzoru *uměti* pak *-j'* (*krejou — umněj'*). Naše sloveso má tvar *smněj'*, tedy podle III. tř. V ostatních nářečích a také v jazyce starším není v časování tohoto slovesa nic, co by nutilo k předpokladu, že se časuje podle *uměti*. Ale na tom tolik nezáleží; důležité je, že je to zcela nepochybně novota, nikoli stav původní.

Jak *dieš, die ...*, tak i *smieš, smie ...* ukazuje zřetelně, že u sloves typu *dieti* stažené tvary bývaly a že tedy nestažené tvary,

vyskytující se již v nejstarších památkách, jsou buď staré tvary nestažené, které zůstaly při stahování vedle tvarů složených, anebo novotvary, které časem vznikly vedle tvarů stažených. Tvary nestažené se udržely od dob před stahováním nebo vznikly časem vedle tvarů stažených analogií podle tvarů od původu nestažených, totiž 1. os. sing. *dějo* a 3. os. plur. *dějotě*. U sloves typu *bíti* byly i tyto tvary staženy; tak lze vysvětliti chronologický rozdíl ve vývoji obojích těchto sloves. Nestažené tvary *grěješ*... byly podporovány jednak tvary *kryješ*..., jednak tvary *čuješ*... U prvních tvarů sice stahování čekáme a bezpochyby u nich také nastalo, ale hlásková podoba, vzniklá stahováním, *krěš*..., byla vedle analogie tvarů nestažených *kryjo*... silnou oporou pro tvary *kryješ*... U tvarů typu *čuješ* pak stahování vůbec nenastalo.

Tvary *dieš*... a *smieš*, které se dochovaly až do doby historické, posilují výklad, že i slovesa *láti* atd. mívala v dobách dávnych tvary stažené. Vývoj u obojích sloves je v podstatě stejný a jen chronologický rozdíl.

O některých tvarech nestažených viz ještě § 13.

8. 1. Z výkladů v § 6—7 vyplývá dosti pravdě podobná domněnka, že nestažené tvary všude tam, kde stahování podle jiných případů čekáme, nesouvisí s přízvukem, nýbrž že jejich příčinou je analogie tvarů, v nichž stahování vůbec nenastávalo.

Vedle přízvuku uvádí Gebauer — viz § 6 — jako činitele důležité při stahování ještě „kvalitu samohlásky a závažnost slabiky“. Nevíme, co tím Gebauer konkrétně míní, a proto je nesešné tento výklad rozbírat. Tak se na př. *dělaješ* stáhlo v *děláš*, *laješ* nikoli (podle Gebauera). V obou případech samohlásky *a* i *e*, jež se jednou stáhly, po druhé nikoli, byly snad stejné kvality. V obou případech jde o příponové *-je-*, tedy o slabiku stejné závažnosti, a přece u *dělati* stažení podlehla, u *lajati* nikoli. Zdá se mi, že formulace „působily tu... někdy kvalita samohlásky a závažnost slabiky“ vyplynula z jisté bezradnosti, jak vysvětlovati případy typu *laješ* vedle podobných případů typu *děláš* atd.

2. Ze slov Gebauerových: „*dělaješ* atd. staženo v *děláš*, a na pohled stejné *laješ* nikoliv“ (I, 555) atp., lze souditi, že Gebauer v tvarech *laješ* a j. viděl tvary od původu nestažené, přímé

pokračování praslovanských tvarů. Je tuším z toho, co jsem v §. 6—7 vložil, dosti podobno pravdě, že to nemusí býti jen tvary původní, nýbrž právě takové novotvary, jaké jsou dějinné pozdější tvary *mojeho* . . . A dále, že čeština i tam, kde jsou v nejstarších památkách jen tvary nestažené, tvary stažené nějakou dobu asi měla.

Vykládaje o kratších tvarech zájmena *můj*, t. j. o tvarech *má*, *mé* atd., praví Gebauer na konec (I, 563), že některé tyto tvary „mohly vzniknouti stahováním i novotvořením, výklad při nich je tedy nejistý“. Tak na př. gen. sing. *mé* prý může býti z *moje* nebo podle gen. *dobré*. Nebo *mú* je prý buď stažením z *mojo* nebo podle z *dobruú*. To je podle mého mínění nesprávné. Pokládá-li Gebauer tvary *mého* atd., t. j. tvary, vedle nichž nejstarší památky nemají tvary delší, za stažené (I, 562), není příčiny, proč bychom také v tvarech *mé* neviděli výsledek stahování. Vždyť podobné tvary, totiž *té* a *tú*, Gebauer pokládá za stažené z *tojě* a *tojô*. Gen. *mé* může býti arcíť nejen z *mojě*, nýbrž i z *mojejě*, jako je dat. lok. *měj* z *mojeji*.

Podstata stahování.

9. Co nazýváme stahováním, jsou po stránce fyziologické jevy různé. Ve mnoha případech, než jazyk dospěl od původní podoby k podobě nazývané stažená, vypadlo nejprve mezi samohláskami *ĭ* (píšeme za ně obyčejně *j*): *dobraĭa* — *dobraa*, *dobruĭu* — *dobruu* atd. Srovn. o tom u Brocha Очеркъ § 209. Teprve na vývoj po zániku *ĭ* hodí se název stahování. To pak záleží v tom, že zanikne pauza mezi oběma samohláskami. Tím za dvě samohlásky totožné vznikne samohláska jedna, a to dlouhá; na př. *dobra-a* — *dobrá*, *dobru-u* — *dobruú*. Kde byly původně dvě samohlásky rozdílné, tam vznikla jedna samohláska dlouhá vlastně nejprve anebo současně assimilací jedné samohlásky ke druhé; na př. *mo-e* — *mé*, *to-ŕ* — *tô*, *naše-u* — *našú* (du).

Při tom jest míti na mysli, že nebylo původně všudy *j* (*ĭ*), kde je obyčejně píšeme. Tak nebyl nom. plur. mask. slož. flexe *dobri-ji* (*-ĭi*), nýbrž *dobri-i*: tvar zájmenný zněl v praslovanštině *i*, nikoli *ji*. Podobně bylo *dobry-ichъ*, *dobry-imъ*; nebyl v dat., lok.

sing. fem. tvar *je-ji*, nýbrž *je-i*. Jsou to tvary od původu *i*-kmenové, tedy s *i* původním, a *i* v praslovanštině hiátové *j*- nedostávalo. A nevznikalo *j*- ani v češtině hned; *ji* atd. vzniklo v češtině až později a jen v některých nářečích. Srovn. § 62, č. 3. Ve všech těchto případech jde tedy skutečně jen o stahování.

10. Třebaže je stahování v své podstatě jev jasný, některé případy vzbuzují pochybnosti.

1. Tak se zdá divné, že *o-je* i *o-jě* dalo *é*: *mo-je* — *mé*, *mo-jě* — *mé*. Ale tu nás nesmí másti naše grafika. Oba tvary zněly stejně, *moje*. Pračeské *ě* bylo foneticky *je* (v dlouhých slabikách *jė*) a psané *mojě* by podle toho musilo zníti *mojje* nebo *mojjė*. To se však zjednodušilo v *moje*. Výsledek stahování v obou případech je stejný proto, že oba tvary zněly stejně.

Tak pochopíme, že se *ě-je* i *ě-jě* stáhlo v *ie*, t. j. fonetic. *jė*: *umě-je-šь* — *umieš*, *dobře-je-mь* — *dobriem*, *pěšě-jě* — *pěšie*. Obě skupiny zněly *je-je* a postup stahování byl tento: *je-je* — *je-e* — *jė*.

Také za *e-je* a *ejě* vzniklo *ie* (= *jė*): *pěše-je* — *pěšie*, *naše-jě* — *našie*. Obě skupiny zněly *e-je* a zánikem *j* by bylo povstalo *e-e*, za něž čekáme *é*. Z toho se zdá vyplývati, že tu byl vývoj jiný. Gebauer I, 556 se domnívá, že se snad *ej*- změnilo v *ьj*-, a to všudy, kde bylo, tedy *eje* — *ьje*, *ejě* — *ьjě*, *ejj* — *ьjj*, *ejj* — *ьjj*, *ejj* — *ьjj*. K tomu jej vedla okolnost, že v případech s *ej*- atd. je výsledek stahování stejný jako v případech s *ьj*-: *pěšeje* — *pěšie* jako *znaměnje* — *znamenie*, *našeji* — *naši* jako nom. plur. mask. *božьji* — *božii*, *našejj* — *našii* jako *пъjоc-* — *p'uc-* atp. Není pochyby o tom, že bychom tímto předpokladem snadno vyložili vznik *ie* z *eje* a *ejě*, ale je otázka, je-li tento předpoklad správný. Nejde o to, zda se v praslovanštině změnilo prajazykové *ej* v *ьj* (**trejēs* — *trьje* atp.), či nikoli. To je otázka sama pro sebe; je známo, že někteří jazykozpytci tuto změnu popírají. Ve mnohých případech a snad ve všech, o něž nám při stahování jde, není skupina *ej* prajazykového původu. Tak *jejj* vzniklo z *jj* analogií podle *je-go*...; *pěše-je* má *ej* až po vzniku složené deklinace; *našeje*, *našeji* jsou sotva tvary původní; atd. V církevní slovanštině, která má *ьj* v *trьje*..., at *ьj* či nikoli, má *pěšeje*, *našeje*, *našeji*..., nikoli *pěšьje*... Podle ní lze tuším souditi, že ani v češtině změna *eje*... — *ьje* v těchto případech nebyla.

Bylo by možné vycházeti z uvedeného předpokladu, že *eje* a *ejě* dalo *é* a že se toto *é* po souhláskách palatálních změnilo v *ié*: *pěsé* — *pěšie* atd. Lze však předpokládati pro dobu, kdy se stahování dalo, změnu *é* v *ió*, tedy v podstatě touž změnu, jaká je v praslovans. *sěmen-* proti prajazyk. *sēmen-* atd.?

2. Ani případy s praslovanským *ъje*, *ъja*, *ъju*, *ъjъ* (vlastně *ъjě* ...) nejsou docela jasné. Assimilací *jerŭ* k *j* (srovn. v § 11) vzniklo *ije* ..., na př. *znamenije*; zánikem *j* pak *ie*, vlastně *ié*, protože *i* po souhláscce a před samohláskou přešlo v polosamohláskové *ï*. Tak bychom pochopili tvar *znamenie*, t. j. foneticky *znameněie*. Za *znamenъja*, *znamenъju* čekáme podobným vývojem *znamenia*, *znameniu*, t. j. foneticky *znameněia*, *znameněiu*.

Kdybychom vycházeli z těchto tvarů, t. j. původně praejotovaných, byl by býval tento vývoj: *ije* (z *ъje*) — *ie* — *ié*, *ija* (z *ъja*) — *ia* — *ia* a *iju* (z *ъju*) — *iu* — *iú*. To by však nebylo stahování, neboť se stahováním je tu společný jen zánik intervokálního *j*. Proto bychom také nepochopili délku. I nabízí se předpokládati tento postup: *ija* — *ia* — *á*, *iju* — *iu* — *ú*. Tu by šlo o skutečné stahování (*ia* — *á*, *iu* — *ú*) a tak bychom vyložili i staročeské *znamená* a *-nú* jako tvary od původu nepraejotované. Za *ъje* bychom tímž postupem *ije* — *ie* — *é* dospěli k *-é*, *znamené*. Je však v češtině staré *znamenie*. Ale pozorujeme, že tak dospíváme k tvaru, který se nabízí také při výkladě o *eje* a *ejě* (*pěsé* ...). Kdyby bylo lze předpokládati změnu *é* v *ié* pro dobu, kdy se stahování dalo, byly by nám tvary *pěšie* ... i *znamenie* ... docela jasné. Změna *é* v *ié* se opakuje ještě v historickém vývoji českého jazyka: slovens. spisov. *mlieko*, *chlieb* (= původně *mljěko* a pak *mljeko* ...), stě. *rieci*, *dřieve* atp.; srovn. u Gebauera I, 143 sl. Nebylo by tedy docela nemožné předpokládati ji také pro dobu stahování, ačit jen po souhláskách palatálních. Viz ještě doplňky.

K otázce praejotace srovn. § 38 sl.

Chronologie stahování.

11. O chronologii t. zv. stahování praví Gebauer I, 563 toto: „Na př. *státi* atd. staženo se *stojati* před přehláskou *a-ě*, t. j. před stol. XII; neboť kdyby bylo *stojati* atd. zůstalo do přehlásky,

bylo by se změnilo v *stojěti* . . . Se staženým českým *dobré z dobroje* shoduje se také luž. a pol. *dobre* (m. *dobré*); shodují se tu tedy všechny jazyky západoslovanské, a to je svědectvím, že změna tato počátkem svým hluboko do doby předhistorické zasahuje.“

Shoda západoslovanských jazyků neznamená však tolik, co myslí Gebauer, t. j. že se stahování začalo snad již v jednotě západoslovanské, v době společného vývoje západoslovanských jazyků. Tato jednotota, byla-li kdy vůbec, mohla trvati nejdéle do VI. stol. po Kr., neboť jistě již v té době byli naši předkové v dnešních sídlech, a jazyk český se tedy od té doby vyvíjel úplně samostatně. Není a priori nemožné, že se již v době před VI. stol. po Kr. stahování začalo. Ale shoda češtiny s lužičtinou a polštinou není bezpečným, ba ani ne pravdě podobným svědectvím tomu. Jsou i jiné shody mezi těmito jazyky nebo jen mezi některými z nich, shody mezi některými západoslovanskými jazyky a jinými jazyky slovanskými a přece o nich nelze souditi, že vznikly v nějaké jednotě těchto jazyků. Proto, že nepochybně vznikly v jednotlivých jazycích zcela nezávisle. To jsou věci dnes obecně známé. Proto ani shoda západoslovanských jazyků ve stahování nijak nnesvědčí pro jeho tak velikou starobylost, ba vůbec nijak nepřispívá k řešení chronologické otázky. A tak zůstává z určení Gebauerova jen přehláska *a-ě* jako terminus ante quem.

V Gebauerových výkladech o stahování je obsažen ještě jeden terminus a quo, totiž jerové pravidlo. Gebauer však je výslovně nepřipomíná. Bezpochyby proto, že se mu zdálo nedůležité, když kladl stahování do dob tak dávných. Ale vskutku by tento terminus mohl býti mnohem důležitější než shoda západoslovanských jazyků, kdyby se ukázala jeho podobnost pravdě. Když probírá Gebauer stahování *ьjь* v *i* a *ъjь* v *ý* (I, 559 a 560), připomíná, že podle pravidla jerového „mělo by z *listьjь* atp. býti *-ej*“ a „z *dobrъjь* býti *-ej*“. Ale tu prý koncový *-ь* zanikl dříve, „než pravidlo dotčené (t. j. jerové) nastalo“. Byl prý tedy postup: *ьjь* — *ьj* — *i* a *ъjь* — *ъj* — *ý*. A mezi *ьj* a *i* „mohl býti stupeň přechodní *ij*“, mezi *ъj* a *ý* pak *yj*. Podle těchto výkladů nastalo tedy stahování ještě před působením pravidla jerového. Kdyby se byl Gebauer domníval, že tak bylo až po pravidle jerovém, musily by jeho vývojové řady zníti takto: *ьjь* — *ьj* (zánikem *-ь* před

pravidlem jerovým) — *j* (zánikem *ь* podle pravidla jerového) — *i* a *ъjъ* — *ъj* — *j* — *ý*. Tu by aicít nebyla jasná změna *j* v *i* a *ý*.

Předpoklad vývoje *ъjъ* — *ъj* — *i* . . . není však správný. Není třeba a není ani možné se domnívati, že koncový *-ь* odpadl před pravidlem jerovým. Již se zřením ke Gebauerovým výkladům o jerech není onen předpoklad bezpečný proto, že jindy (I, 67—68, 93) Gebauer tvrdí, jako by se koncový *-ь* udržel až do přehlásky *a-ě*, t. j. do doby po pravidle jerovém. Sám tento rozpor ukazuje, že oba výklady jsou jen ad hoc a tedy nepřesvědčivé. Vznik *i* z *ъjъ* a *ý* z *ъjъ* bylo by lze pochopiti bez předpokladu o rané ztrátě koncového *-ь*, prostě tak, že bychom stahování položili do doby před působením jerového pravidla.

Ale věc je poněkud jiná. Ve spojení *ъj-* a *ъj-* v době pravidla jerového nebyly jery, protože se assimulovaly před následujícím *j* v *i* a *y*. Bylo tedy před stahováním a před působením jerového zákona na př. *kostijъ* a *dobryjъ*. Další vývoj si lze představovati dvojím způsobem: *a*) před působením jerového pravidla: *kostjъ* — *kostj*, *dobryъ* — *dobryj*; *b*) v době pravidla jerového: *kostij*, *dobryj* a dále *kostj*, *dobryj*. V případě *a*) by šlo o stahování jako v *dobraja* — *dobra-a* — *dobrá* atd., v druhém však nikoli, nýbrž o vývoj, jímž vzniklo na př. *hanácké dě* z *dej*, *dobré* z *dobrej*, *nesu* nebo *neso* z *nejsu* atd.

Z vývoje původních skupin *ъjъ* a *ъjъ* samých nevyplývá tedy pro chronologii stahování nic určitého. Je třeba se ohlédnouti po svědectví jiném a pak teprve bude lze říci, byl-li vývoj *a*) či *b*), t. j. je-li stahování z doby před jerovým pravidlem či snad z doby jeho působnosti nebo až po ní. Zdá se mi, že mimo přehlásku *a-ě* jediná okolnost může svědčiti o chronologii stahování, totiž stav v církevněslovanském jazyce. V něm jsou vedle tvarů nestažených tvary na přechodu mezi podobou původní a staženou (na př. *dobra-ego*, *dobra-ago*) a tvary stažené. Památky jistě nejstarší, zejména rukopis Zografský, mají tvarů nestažených více než památky jiné, mladší. Srovn. u Vondráka Aksl. Gr.³ 471 sl. Z toho lze snad souditi, že v době kolem r. 900 bylo stahování již v začátcích. Asi v téže době začalo působiti také jerové pravidlo; viz l. c. 183 sl. a 190 sl.

Z toho se zdá vyplývati, že stahování a jerový zákon jsou

jevy skoro současně. Případy typu *kostъjъ* a *dobrъjъ*, vlastně *kostijъ* a *dobryjъ*, vyvíjely se dále snad obojím způsobem shora označeným.

Není arcit nepochybné, že byl vývoj v češtině současný nebo skoro současný s vývojem v jazyce církevněslovanském, ale přece tuším není chronologické svědectví tohoto jazyka pro češtinu — a ostatní jazyky slovanské — úplně bez významu.

Imperativ *uměj*.

12. Dat., lok. sing. *měj* vykládá Gebauer (I, 558) z *mojej(i)*. Předpokládá tu bez pochyby odsutí koncového *-i*. Podobně bylo by lze vykládati tvar *dobřiej* z *dobře-jeji*. Tato věc je pro stahování důležitá a proto si jí všimnu.

Koncové *-i* v dobách dějinných odpadá dosti často; srovn. u Gebauera I, 227 sl. Bývá to zejména *-i*, které nijak zvláště necharakterisuje slovo nebo tvar proti slovům nebo tvarům jiným, jako na př. *-i* ve fem. *nesúci* a v enklitickém *-ti*.

V našem případě by však bylo odpadlo *-i* již v době předhistorické, protože v době historické je jen *měj*, *dobřiej*. Jiný případ odsutí koncového *-i* po *j-* již v době předhistorické by byly imperativy *dělej*, *sázaj*, *kupuj* atp. V imperativech *nesi-nes* atd. měli bychom aspoň z části případy odsutí *-i* v době předhistorické také po souhláskách jiných.

Právě tyto imperativy typu *nesi-nes* jsou důležité pro otázku, jde-li v *měj*, *dobřiej* o odsutí koncového *-i* či o změnu jinou. Singulárové tvary *nesi*, *beři*, *teši*, *trpi*, *prosi* jsou již v nejstarších památkách českých dosti řídké a pravidlem jsou tvary bez *-i*, *nes*, *beř*... Imperativy *dělej*, *sázaj*, *kupuj*... jsou však vždy bez *-i*. Srovn. u Gebauera III², 38—39. U imperativů jiných než na *-ji*, plur. *-jíte* vysouvala se kmenotvorná přípona *-ě-* a *-i-* z části rovněž v době předhistorické. Tak není dokladů na duálové a plurálové tvary typu *nesěva*, *nesěta*, *nesěmy*... mimo tam, kde by vysutím byla vznikla obtížná skupina hlásková, jako *buděm*, *vrzěm* atd. Imperativy s kmenotvorným *-i-* sloves třídy III. vzoru *trpěti* a třídy IV. jsou však doloženy: *zatrátimy*, *učinimy*, *držita*..., ale zase celkem zřídka. Vedle nich jsou hojně novotvary na *-ěmy*, *-ěme*, *-ěte*, na př. *nespěmy*, *bděmy*, *čstěte* atd. Ty však předpokládají původní tvary na *-imy*... Tvary typu *tešite* vůbec nejsou

doloženy, ale jsou za ně novotvary na *-ěte* (*žebřěte* ...), jež tvary na *-íte* předpokládají. Dokladový materiál viz u Gebauera l. c. 39 a 276.

Vidíme tedy, že tvary s příponovým *-i-* po jiných souhláskách než po *j-* ztratily toto *-i-* v době předhistorické jen částečně. Naproti tomu imperativy s původním *-jite* ... v historické češtině zní jen *-jte* ... A také v sing. se imperativy s původním *-ji* odlišují od tvarů ostatních. Z toho je třeba usuzovati, že jde u nich o jiný vývoj než u imperativů ostatních. Domnívám se, že se *-aji*, *-jite* atd. změnilo v *-aj*, *-jte* foneticky, nikoli z příčin psychologických, t. j. že tu nejde o odsutí *-i-*. Před *i* bylo původně nikoli *j*, t. j. třená souhláska, nýbrž *ǰ*, t. j. polosamohláskové *i*, a to splynulo se samohláskovým *i*, jež mu bylo artikulačně velice blízké. Tedy na př. *dělai*, *dělajte*; z toho pak vzniklo změnou *i* v *ǰ* *dělaj*, *dělajte*, jež zastihujeme v době historické (psané *dělaj* je foneticky *dělajǰ*). Právě tvary *dělaj* ... byly tuším popudem k odsouvání *-i* v tvarech *nesi* atd. V těchto druhých tvarech jde již o změnu analogickou, psychologickou a proto se prováděla poněmáhlu.

Podle toho lze také *měj* a *dobřiej* vykládati foneticky, splynutím *-ji* v *-i*. Tento výklad má oporu i v tom, že se po žádné jiné souhlásce v dat., lok. sing. a v nom., ak. du. *-i* v době předhistorické neodsouvalo. Je *duši*, *vůli*, *bohyni* atd. v nejstarších památkách veskrze a dosud.

Proti tomuto výkladu lze namítati, že bychom čekali na př. lok. sing. a nom. plur. *krai* nebo *krajǰ* za *krajǰi*, dat., lok. sing. *naděi* nebo *naděǰ* atp. Nepochybuji o tom, že takové tvary skutečně bývaly, dokud se vyslovovalo ještě *ǰ*, nikoli *j*, tedy *krajǰa* atd. Když se však vyvinulo *j*, vzniklo i *krajǰi*, *naděǰi*. O tom viz § 70. Splynutí *ǰi* v *i* je změna nikoli česká, nýbrž praslovanská. Lze ji sledovati velmi dobře v církevní slovanštině. Viz doplňky.

18. V době stahování bylo ještě *dělai*, *dělajte*, *mojei* (vlastně *moǰei*) ..., nikoli již *dělaj* ... K tomu ukazují zcela zřetelně tvary *bǰ*, *pǰ* ..., *bǰite* *pǰite* ..., *mǰ*, ... *mǰite* ... Původní jejich podoba — teoreticky předpokládaná — byla *bǰǰi*, *bǰǰite* atd. Ještě před stahováním se assimilovalo *ǰ* v *i* a *ǰ* v *y*, takže bylo *biǰǰi*, *biǰǰite* ... Splynutím *-ǰi-* v *-i-* vzniklo *bii*, *biite* a stažením *bǰ*, *bǰite*, *mǰ*, *mǰite*

atd., jak shledáváme ještě v starých památkách českých. Srovn. u Gebauera III 2³, 204 sl. a 211 sl. Kdyby bylo již před stahováním vzniklo *biž, bižte*, čekali bychom tyto tvary v češtině staré. V ní jsou však pravidlem tvary *bi, bite...*, a *bij...* jsou novotvary.

Také české tvary *naši...*, *ji* svědčí, že v době stahování bylo z *našeji, jeji* — teoreticky předpokládaného — ještě *našeí, jeí*, nikoli již *našež, jež*. Pračeské a staročeské tvary *naši, jí...* mohly vzniknouti jen stažením z *našeí, jeí*, neboť *našež, jež* by se bylo zachovalo. Je sice v některých nářečích *našej, jej...*, na př. ve spis. slovenštině, ale to jsou zřejmě novotvary podle *dobrej*.

Tvary *dělai, dělajte* samy bylo by lze klásti již do doby před stahováním, protože se původní *-ai-* nestahovalo, ale ze svědectví uvedených tvarů *bi, ji* atd. vyplývá i pro ně, že v době stahování bylo ještě *dělai...*

Proti této chronologii se však zdají svědčiti imperativy *uměj, umějte...* (od sloves III. tř. vzoru *uměti*) a *hřež, hřejte* (od sloves s kořeným *ě* I. tř. 7. vzoru). Kdyby bylo bývalo v době stahování *uměi* (z *uměji*, splynutím *ji* v *i*, viz výše), *uměíte, grěi, grěíte*, čekali bychom stažením *umí, umíte, gri, grite* a dále *hři, hříte*, je však v nejstarších památkách *uměj, -jte, hřež, -jte* atp.

Ale věc se má jinak. Tvary *uměj...* jsou tvary nestažené místo očekávaných tvarů stažených; vždyť u vzoru *uměti* stahování jinde je: *umieš, umie* atd. Není tedy příčiny se nedomnívati, že také v imperativě byly původně tvary stažené *umí, umíte*. Ty lze dobře vyvozovati z *uměi, uměíte*, t. j. není třeba v nich spatřovati svědectví o jiném vývoji, než vyplývá z tvarů *ji, naši, bi* atd. Tvary *uměj, umějte* a také *hřež, hřejte* jsou tedy buď novotvary vzniklé až po stahování podle *uměju, umějú* atp., anebo staré tvary nestažené, které se analogií udržely i v době stahování. U sloves I. třídy *hřieti...* jsou takové nestažené tvary také v praesentě; viz v § 7. Jsou-li tvary *uměj* atd. nové, pak zcela zřetelně nesvědčí proti vývoji doloženému tvary *ji* z *jeji...* Jsou-li to staré tvary nestažené, držící se analogií, pak je jasné, že se v nich očekávaný hláskový vývoj analogií porušil, t. j. že se udrželo i v době stahování *uměi*, které časem přešlo v *uměž*. Mám zato, že to jsou novotvary povstale až v době po stahování.